

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ ΑΠΟΣΤΟΛΟΠΟΥΛΟΣ

Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων

ΣΗΜΕΙΩΤΙΚΗ ΥΠΕΡΒΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΠΕΠΕΡΑΣΜΕΝΟΥ
ΑΝΘΡΩΠΟΥ: Η ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΘΕΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ
ΦΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΤΟΝ ΓΡΗΓΟΡΙΟ ΝΥΣΣΗΣ*

“Ὅπως ἤδη ὁ φίλος καὶ συνονόματός του Γρηγόριος Ναζιανζηνός, πού ἐστιάζει τὴν προσοχή του σὲ μιὰν ἰδέα θέωσης τοῦ ἀνθρώπου, στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴ θεολογία θέωσης τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ¹, ἔτσι καὶ ὁ Γρηγόριος Νύσσης βλέπει, σὲ αὐτὴ τὴ θέωση ἀκριβῶς, μιὰν ἐξαιρετικὴ εὐκαιρία ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς του. Κοντὰ στὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Πλατωνισμό, ὅπου τὸ ἄπειρο ἀποδίδεται κατὰ τρόπο τόσο οὐσιαστικὸ στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, οὕτως ὥστε τὸ πεπερασμένο τοῦ ἀνθρώπου νὰ συλλαμβάνεται κατόπιν ὡς μιὰ ἐκπτώση ἀπλῶς καὶ ἀλλοτρίωση τῆς πρωταρχικῆς - αὐθεντικῆς, νοητῆς φύσης, ἐπιδιώκει ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης νὰ ἀποσπᾷ τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ φυσικοὺς καθορισμοὺς τῆς βιολογικῆς καὶ ψυχολογικῆς του σφαίρας, ὅπως εἶναι ἡ φθορά, ἡ ἔλλειψη καὶ ἡ μεταβολή, νὰ τὸν ἀποκαταστήσῃ, μάλιστα, στὴν ἀρχαία του δόξα μὲ τὴν κυρίαρχη πνευματικότητα καὶ ἀπάθεια². Στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἐγχειρήμα-

* Ἀνακοίνωση πού διαβάσθηκε στὸ Θ' Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Γρηγόριο Νύσσης (Ἀθήνα, 7-12/9/2000), με θέμα: «Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τὴν Θεολογίαν τοῦ Ἀγ. Γρηγορίου Νύσσης».

1. Βλ. Α. Grillmeier, *Jesus der Christus im Glauben der Kirche*, Bd. 1, Freiburg i. Br. 1979, 539· ibid. σημ. 7: ἐκτεταμένη βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὴν Χριστολογία καὶ τὸν Πνευματισμὸ τοῦ Γρηγορίου Νύσσης.

2. Βλ. Charalambos Apostolopoulos, *Phaedo Christianus. Studien zur Verbindung und Adwägung des Verhältnisses zwischen dem platonischen "Phaidon" und dem Dialog Gregors von Nyssa "Über die Seele und die Auferstehung"*, Frankfurt a. M. - Bern - New York 1986, 441 κ.έ. Ἡ ἀ-πάθεια νοεῖται βέβαια ἐδῶ ὄχι μὲ τὴ νεοελληνικὴ συνήθη σημασία τῆς ἀδιαφορίας, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἄτρωτου ἢ μὴ εὐάλωτου ἀπέναντι στὰ πάθη καὶ τὴν (ἐξ αὐτῶν προερχόμενη) ὁδὴν πολὺ κοντὰ στὸν στωικὸ ἀντίστοιχο ὅρο γιὰ τὴν ὑποταγὴ τῶν παθῶν στὸν Λόγο.

“Ὅσον ἀφορᾷ τὴ θεμελιώδη πλατωνικὴ ἀντίληψη περὶ ἀνεπάρκειας τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου καὶ ἀναγκαιότητας ὑπέρβασης αὐτοῦ, βλ. ἐπίσης Χαράλαμπος Ἀποστολόπουλος, «Πλατωνισμός καὶ Χριστιανισμός στὴν ὑστερὴ ἀρχαιότητα», *Ἑλληνικὴ Φιλοσοφικὴ Ἐπιθεώρηση* 10 (1993) 243 κ.έ. Ὁ κόσμος ὁ αἰσθητός, ὁ ἄνθρωπος ὁ «φυσικός», συλλαμβάνονται ἐδῶ (στὸν Πλάτωνα, τὸν Πλωτῖνο ἢ τὸν Γρηγόριο Νύσσης), «ὡς *modus deficient*, ἦτοι ὡς ἐλαττωματικὴ ἔκφραση μιᾶς ἐντελῶς ἄλλης, θείας πραγματικότητας: μέσα ἀπὸ τὴν ἀτέλεια καὶ προβληματικότητά τους (ἦτοι μεταβλητότητα, παροδικότητα, ἀμφιρρέπεια καὶ σχετικότητα) κόσμος καὶ ἄνθρωπος τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητας παραπέμπουν ἤδη σὲ μιὰ τελείως ἄλλη διάσταση ἢ φύση, ἱκανὴ νὰ λειτουργήσῃ ὡς ἔσχατος φορέας καὶ κριτήριό τῆς ἀλήθειάς τους» (δ.π.). Πρόκειται βεβαίως γιὰ τὸ

νοητό, απόκοσμο ή υπερκοσμικό ἀρχέτυπο τῶν ὄντων. Συνεπῶς ὁ ἄνθρωπος, κατὰ τὸν Πλατωνισμό (ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς προσωκρατικούς φιλοσόφους ἤδη), «τελεῖ ὄντολογικῶς, μεταφυσικῶς (καὶ ὄχι κοινωνιολογικῶς) σὲ ἔκπτωση», ὅπως τονίζει ὀρθῶς καὶ ὁ πάντοτε ἐναγῆς Χρῆστος Μαλεβίτης («Ο πνευματικὸς ἄνθρωπος», στὴν *Καθημερινή* τῆς 11-10-1996). Αὐτὴ τὴν ὄντολογικὴ ἔκπτωση ἀπὸ ἑνα ἐπίπεδο φωτεινῆς ὑπάρξεως πρὸς ἑνα ἐπίπεδο σκοτεινῆς ὑπάρξεως ὑπαινίσσεται ὁ Πλάτων, ὅταν στὸ τέλος τῆς περίφημης *ἀλληγορίας τοῦ σπηλαίου* (Πολ. Ζ, 514a-521c) ὁρίζει τὸ νόημα τῆς πραγματικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας ὡς *ψυχῆς περιαγωγή ἐκ νυκτερινῆς τινὸς ἡμέρας εἰς ἀληθινὴν* (521c), ὡς ἀπελευθέρωση, πῶς συγκεκριμένα, ἀπὸ τὴν ἄγνοια (τὶς ἄλυσίδες ποὺ μᾶς ἐγκλωβίζουν στὶς σκιές καὶ τὸ ἡμίφως τοῦ σπηλαίου) καὶ συνολικὴ μεταστροφή τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ αἰσθητὸ στὸ ὑπεραισθητὸ καὶ νοητὸ στοιχεῖο, ἀπὸ τὸ σκοτῶδες γίγνεσθαι πρὸς τὸ ὄν καὶ τοῦ ὄντος τὸ φανότατον, τὴν ἰδέα δηλαδὴ τοῦ ἀγαθοῦ (518c9 κ.έ.). Ἡ ὑπέρβαση τοῦ πεπερασμένου ἀνθρώπου συνεπάγεται, λοιπόν, τὴν ὑπέρβαση αὐτοῦ τοῦτου τοῦ κλοιοῦ τοῦ κόσμου: ὁ,τιδήποτε τελούμενο στὸν κόσμον δὲν εἶναι πνευματικὸ μὲ τὰ αὐστηρὰ πλατωνικὰ κριτήρια, ποὺ υἱοθετοῦνται, τὴν ἐποχὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότητος, καὶ ἀπὸ τὸν Χριστιανισμό ἢ τὸν Γνωστικισμό. «Ἐτσι, ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος τελεῖ σχιζόμενος ἀπὸ μιὰ βαθιὰ μεταφυσικὴ πληγή, κατέχεται ἀπὸ ἑναν ἀθεράπευτο καημὸ ξενητεῖας στὸν κόσμον καὶ μερμὴν γιὰ τὴν ὄντολογικὴ ἀποκατάσταση τοῦ ἀνθρώπου. Μόνο τότε τὸ πνεῦμα εἶναι παιδεῖα» (Χ. Μαλεβίτης, ὁ.π.).

Προδοράμενος στὸ σύνολο τῆς ἐργασίας μας, θὰ μπορούσε νὰ ἀποδώσει κάποιος τὸν ἄξονα τοῦ Ὁλοῦ ὡς τὴν ὑπερβατικότητα μιᾶς Ψυχῆς ποὺ ἐρχεται *ἄλλοθεν*, ἐμπλέκεται —*ἐνώνεται ἀσυγχύτως* μὲ τὸ σῶμα καὶ ὀνειρεύεται—, μεθοδεύει τὴν ὑπαρξιακὴ, ὄντικη *ἀποκατάστασή* της στὸ κοσμικὸ, ὄντολογικὸ ἐπίπεδο τῆς «ἀρχαίας» τῆς φύσης, πρὸ τῆς πτώσεως (ὀρισμὸς τῆς «χριστιανικῆς» ἀναστάσεως ἀπὸ τὸν Γρηγόριο Νύσσης. Βλ. ἀναλυτικὰ Ch. Apostolopoulos, *Phaedo Christianus*, 135 κ.έ. καὶ 277-320). Ἱστορικὲς ἢ κοινωνιολογικὲς προσεγγίσεις στὸ πρόβλημα «ἄνθρωπος» ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, δὲν ὀδηγοῦν πουθενά. Τὸ πνεῦμα, ὁ νοῦς, ποὺ ἐρχεται ἀπὸ ψηλὰ (*θύραθεν*) ὡς κάτι διαφορετικὸ, ποὺ δὲν ἀνήκει στὸν κόσμον, ποὺ εἶναι ἱκανὸ νὰ ἀποσῶνται ἀπὸ τὸν κόσμον καὶ νὰ συγκεντρώνεται στὸν ἑαυτὸ του, ἀποτελεῖ ἀντικείμενον καὶ ἄξονα μιᾶς λογικῆς νέας σύλληψης τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ἐκ-στατικὸ Prozeß ποὺ συνεπάγεται ἡ ἀντίληψη αὐτὴ, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Γνώσης ἰδίως, θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀμυδρὸς προϋδεασμὸς τῆς θεμελιωδῆς ὄντολογικῆς κατανόησης τοῦ (*ἑαυτοῦ* τοῦ) ἀνθρώπου (*des Selbst*), ἐνόσω ὡς Da-sein ὁρίζεται ἀπὸ τὸν Heidegger ἡ ἀναδυόμενη ἐντὸς τῆς «οὐσίας» τοῦ ἀνθρώπου ὡς *ὑπαρξης* («*Ek-sistenz*», αὐτὸ ποὺ ἐξ-ίσταται, ποὺ «εἶναι ἐκτὸς ἑαυτοῦ» [*ex-sistere*], ποὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ μηδὲν καὶ τὴν ἀνυπαρξία πρὸς τὸ Ὄν) «*διανοικτότητα*» (ἀ-λήθεια) τοῦ εἶναι καθόλου. Ἀμφίβολο παραμένει ἐπίσης κατὰ πόσον συναντᾶται ἡ ὑπεροπτικὴ πλατωνικὴ-γνωστικὴ προσπάθεια ἀνάδυσης ἀπὸ τὸν κοσμικὸ βυθὸ τοῦ ἀπολωλὸτος ὄντος «ἄνθρωπος», ἀπὸ τὴν νιτσεϊκὴ ἐπιχείρηση *ἀναστροφῆς* αὐτῆς τῆς κατεύθυνσης: κατὰ πόσον δηλαδὴ ἡ ἐπίδωξη τοῦ Nietzsche νὰ ἐπιτύχῃ ἕναν τύπον ἀνθρώπου ἀναπόσπαστα καὶ ὁλοκληρωτικὰ δεμένου μὲ τοῦτο τὸν κόσμον, τούτῃ τῇ γῇ (Ζαρατούστρα: «Μείνετε, ἀδελφία μου, πιστοὶ στῇ γῇ!») συνιστᾷ τὸ «ἀνεστραμμένο εἶδωλον» τῆς γνωστικῆς ἐκείνης «Παγκόσμιας καμπῆς τοῦ πνεύματος», ποὺ δὲν ἐπέδωκε (κατὰ τοὺς ἐπικριτὲς της) παρὰ τὴν ἀναγωγή, ἀπλῶς, τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου στὴν πνευματικὴ «βασίλειά τοῦ Θεοῦ», τὸ λεγόμενο *Πλήρωμα*. Διότι τίθεται τὸ ἄδρὸ ἐρώτημα, ἂν ἐκεῖ εἶναι πράγματι κοιμμένος ὁ δεσμὸς μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ κόσμου, ἢ μήπως ἡ γνωστικὴ-πλατωνικὴ ἐκδοχὴ τοῦ ἀνθρώπου λειτουργεῖ ὡς μοχλὸς συναποθέωσης καὶ τοῦ γήινου στοιχείου.

Ἀξιοσημειωτὸν εἶναι, τέλος, ἡ ἐπιβίωση ἐνίστε τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ πνεύματος σὲ σύγχρονες προσεγγίσεις μιᾶς *Φιλοσοφίας τῆς Παιδείας*, ὅπως λ.χ. αὐτὴ τοῦ Ernst Kriek: *Philosophie der Erziehung*, Jena 1930. Παρὰ τὴν ἐντονὴ πρόσδεση τῆς πνευματικότητος στὸν

τός του, παρουσιάζεται ως ἔξοχο παρά-δειγμα ὁ Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὁ ὁποῖος καὶ ἀφομοίωσε τὴν ἀνθρώπινη φύση του πλήρως σὲ ἐκείνην τῆς θεότητάς του. Ἡ θέωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Ἰησοῦ φαίνεται νὰ διαμορφώη καὶ νὰ «νομοθετῇ», πράγματι ἐδῶ, τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀπάθειας γιὰ τὸ ἀνθρώπινο γένος, ποὺ ἐξέπεσε στὰ πάθη καὶ τὶς «σωματικὲς διαθέσεις»³.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἀποφασιστικὸ καὶ γιὰ τοὺς ὑπόλοιπους Καππαδόκες ζήτημα τῆς ἀκριβοῦς ἐνότητας Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου στὸν Ἰησοῦ Χριστό, ὁ Γρηγόριος Νύσσης προσπαθεῖ νὰ τὸ ἀντιμετωπίσῃ βασικά μὲ ἓνα ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο, ποὺ ἔλκει τὴν καταγωγή του ἐν μέρει ἀπὸ τὴν πλατωνικὴ καὶ ἐν μέρει ἀπὸ τὴν στωϊκὴ παράδοση (τῆς μείξης). Ὅπως καὶ ὁ σύγχρονός του Νεμέσιος, ἐπίσκοπος Ἐμέσης (ὁ γνωστός συντάκτης τῆς πρώτης χριστιανικῆς-φιλοσοφικῆς Ἀνθρωπολογίας «*Περὶ φύσεως ἀνθρώπου*»)⁴, φαίνεται καὶ αὐτὸς νὰ ἐφαρμόζῃ τὴν περιφνημὴ Πορφυρικὴ «ἔνωσις - φόρμουλα» (*ἀσύγχυτος ἔνωσις*) γιὰ τὴ σύνδεση μιᾶς ὑπερβατικῆς ὀντότητας μὲ κάτι τὸ ὑλικό⁵, στὸ Χριστολογικὸ πρόβλημα, τὸ πρόβλημα δηλαδὴ τῆς ἔνωσης στὸν Ἰησοῦ Χριστὸ τοῦ θεοῦ μὲ τὸ ἀνθρώπινο - σωματικὸ στοιχείο. Τὸ φιλοσοφικὸ αὐτὸ ὑπόβαθρο δὲν τονίζει ἀπλῶς τὴν ἐπιθυμία τοῦ Γρηγορίου νὰ ἐξάρῃ τόσο τὴν διαφοροποίηση ὅσο καὶ τὴν ἐνότητα τῶν δύο φύσεων στὸν Ἰησοῦ Χριστό, ἀλλὰ ὑποδηλώνει ἤδη (ὅπως ἔχει ἤδη ὀρθᾶ ἐπισημανθῇ στὴν ἔρευνα) καὶ τὴν εἰδικὴ κατανόηση τῆς ἐνότητας αὐτῆς σὲ ἓνα ἐπίπεδο ἀπὸ φύση πρὸς φύση. Ἡ «φυσικὴ» τούτῃ κατανόηση ἀκριβῶς ἐπιτρέπει τὴ διακύμανση τοῦ νοήματος σὲ μιὰν ἐπισφαλὴ περιοχὴ λεπτῶν ἰσορροπιῶν, ὅπως αὐτὴν τῆς σάρκωσης τοῦ Θεοῦ Λόγου ἢ τῆς θέωσης τοῦ ἐν Χριστῷ ἀνθρώπου. Ὁ Γρηγόριος Νύσσης δίδει συχνὰ τὴν ἐντύπωση, πράγματι, ὅτι ἀκροβατεῖ μεταξὺ διατυπώσεων ποὺ (σὲ σχέση μὲ τὸν γήινο Ἰησοῦ) προΐδεάζουν ἀπόψεις τοῦ Νεστοριανισμοῦ (ἢ ἔμφαση, ἐδῶ, στὸ ἀσύγχυτο τῆς ἔνωσης) καὶ ἄλλων πάλι ποὺ (σὲ σχέση μὲ τὸν Θεὸ Λόγο ἢ Χριστό) ἡχοῦν μονοφυσιτικά (ἢ ἔμφαση, πλέον, στὴν ἔνωση τῶν ἀσυγχύτων).

“ζωντανὸ ὄργανισμὸ” τῆς κοινότητος καὶ τὴν *τυπολογία* αὐτῆς, διαβάζουμε λοιπὸν ἐκεῖ, σ. 54: «Τὸ σύνολο τῶν συνθηκῶν [ὄρων] ὑπαρξης (τάξη, φυλὴ, κράτος κ.λ.π.) συγκροτεῖ τὴ φυσικὴ πλευρὰ τοῦ ἀνθρώπου· ἡ οὐσία ἢ ὀντότητά του, ὅμως, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἀπὸ τὴν πλευρὰ αὐτῆ. Ἐλάχιστα ἐπίσης μπορεῖ νὰ παραχθῇ ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς ὄρους ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπου ὅ,τι ὀνομάζουμε *Παιδεία* [Κουλτούρα] ἢ *Ἱστορία* μὲ τὴν εὐρεία σημασία τῆς λέξης. Ἡ οὐσία, ποὺ καθιστᾷ τὸν ἀνθρώπο ἱκανὸ γι’ αὐτὲς τὶς δημιουργίες, ποὺ τοῦ ἀνοίγει τὴ δυνατότητα γιὰ τὴ διαφοροποιημένη του συνείδηση, τὸν ἀνώτερο βαθμὸ αὐτοκαθορισμοῦ του καὶ τὴ νοήμονα αὐτοδιαμόρφωσή του, ὀνομάζεται *πνεῦμα*». Πρβλ. καὶ Heinrich Dörp-Vorwald, *Erziehungswissenschaft und Philosophie der Erziehung*, Ratingen ¹1967 (1940), 97, ὅπου ἡ ἀνθρώπινη ζωὴ ἀποδίδεται, χωρὶς νὰ παραβλέπεται ἡ ἐκβολὴ τῆς ἐπίσης στὴν «ἱστορικὴ» πραγματικότητα, - «ὡς πνευματικὴ ζωὴ» (*Geistleben*, ζωὴ μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς τὸ πνεῦμα) καὶ «ὡς ὑπεύθυνη ἀπόφαση - ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου στὸν πεπερασμένο του κόσμον, ἐνώπιον τῆς Ἀξίωσης τοῦ Ἀπόλυτου».

3. Ἰδιαιτέρα χαρακτηριστικὸ τὸ χωρίο ἀπὸ τὴν «*Ἐξήγηση τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων*»: Cant. or. I, *Gregorii Nysseni Opera* (=GNO), VI, 29, 19 κ.ἐ.

4. Βλ. ἀναλυτικὰ H. Dörrie, *Porphyrios' Symmikta Zetemata*, München 1959, 19 καὶ 54-103.

5. Πρβλ. Ch. Apostolopoulos, ὁ.π., 147 σημ. 50 καὶ 188-189, σημ. 8.

Ἔτσι διαβάζουμε, λ.χ., στὸ ἔργο του «*Πρὸς Θεόφιλον κατὰ Ἀπολιναριστῶν*» (= *Ad Theoph. adv. Apol.*) —ποῦ γράφτηκε τὸ 386, γιὰ νὰ ἀντικρούσῃ τὴν κατηγορία ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι δέχονταν δύο Υἱοὺς τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ κινήσῃ τὸν Θεόφιλο Ἀλεξανδρείας σὲ ἀντιαπολιναριστικὸ ἀγώνα— τὴν περιφνημὴ μεταφορὰ μὴς ὀλοκληρωτικῆς ἀπορρόφησης τῆς ανθρωπίνης φύσης ἀπὸ τὴ θεότητα, ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ μίαν σταγόνα ξύδι πὺν χάνεται στὴν ἀπέραντη θάλασσα:

«Ἡ “ἀπαρχὴ” τῆς ανθρωπίνης φύσης πὺν προσελήφθη, ἀφοῦ ἀναμείχθηκε μὲ τὴν παντοδύναμη θεότητα, ὅπως μίαν σταγόνα ξύδι σὲ ἀπέραντο πέλαγο —θὰ μποροῦσε νὰ πῆ κανεῖς, ἐὰν ἤθελε νὰ μιλήσῃ παραστατικά— ὑφίσταται μὲν ἐντὸς τῆς θεότητος, ἀλλὰ ὄχι μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα γνωρίσματα πὺν τῆς προσιδιάζου·ν· διότι σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν θὰ ὑπενόειτο κατ’ ἀκολουθία καὶ ἡ δυάδα τῶν Υἱῶν, ἐφόσον θὰ ἦταν δυνατόν νὰ ἐντοπισθῇ στὴν ἀπερίγραπτη θεότητα τοῦ Υἱοῦ καὶ κάποια ἄλλη ἐτερογενὴς φύσιν μὲ δικὰ τῆς χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα, ὅπως εἶναι τὸ ἀσθενές, τὸ μικρὸ, τὸ φθαρτὸ ἢ τὸ πρόσκαιρο, ἀντιπαράθετα στὸ δυνατό, τὸ μέγα, τὸ ἀφθαρτὸ καὶ τὸ αἰώνιο. Ἐπειδὴ δὲ ὅσα εἶναι συνυφασμένα μὲ τὴν ἔννοια τοῦ θνητοῦ μεταποιήθηκαν σὲ ἰδιώματα τῆς θεότητος, μὲ ἀποτελέσμα νὰ μὴν εἶναι δυνατό ἡ σύλληψιν κάποιας διαφορᾶς (καθόσον οἰονδήποτε σημεῖο τοῦ Υἱοῦ καὶ ἐὰν προσεγγίσῃ κανεῖς, θὰ πρόκειται γιὰ κάτι πὺν προσιδιάζει στὴν θεότητα, ὅπως εἶναι ἡ σοφία, ἡ δύναμις, ἡ ἱερότης, ἡ ἀπάθεια), πῶς θὰ μπορούσε νὰ διασπασθῇ τὸ ἓνα σὲ δύο νοήματα, μίαν πὺν δὲν ὑφίσταται κάποια διαφορὰ πὺν νὰ διαιρῇ τὸν ἀριθμό;»⁶.

Παρὰ τὴν ἀμνηχανία καὶ τὶς προσπάθειες διαφορῶν ἐκπροσώπων τοῦ «*δογματο-ἱστορικοῦ*» *σχολαστικισμοῦ* στὴν ἐρευνα τοῦ Γρηγορίου⁷, νὰ ὑποβαθμίσουν τὴ σημασία τῆς τολμηρῆς εἰκόνας, τῆς ἀνάκρας θεότητος καὶ ανθρωπότητος στὸν Χριστὸ ὡς διάλυσης σταγόνας ξυδιοῦ στὴ θάλασσα⁸, ἡ εἰκόνα αὐτὴ προβάλλεται κατ’ ἐπανάληψιν καὶ σὲ ἄλλα ἔργα τοῦ ἐπισκόπου Νύσσης, μὲ μίαν καθαρότητα τῆς διατύπωσης, μάλιστα, πὺν ἐλάχιστα μπορεῖ νὰ ἀμφισβητηθῇ. Στὸ κατὰ τοῦ Ἀπολιναρίου κύριον ἔργο τοῦ Γρηγορίου, «*Πρὸς τὰ Ἀπολιναρίου Ἀντιρρητικός*» (= *Ant. adv. Apol.*), ὅπου παρουσιάζεται ἀναλυτικὰ ἡ Χριστολογία του, κατὰ ἀντιπαράθεσιν πρὸς ἐκείνην τοῦ ἀντιπάλου του, τὴν τόσο ἔντονα ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν Ἀρειανισμό, ὑπάρχει λεπτομερέστερη ἀναφορὰ στὸ εἶδος μεταστοιχείωσης τοῦ θνητοῦ - σωματικοῦ, τὸ ὅποιο μεταποιούμενον «πρὸς τὸ τῆς ἀθανασίας πέλαγος», ὅπως ἀναφέρεται, στερεῖται χαρακτηριστικῶν τῶν ὕλικῶν σωμάτων, ὅπως εἶναι τὸ βάρος, τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, ἡ πυκνότης κ.τ.λ.: «Καὶ ἡ σταγὼν θάλασσα γίνεται συμεταποιηθεῖσα τῇ θαλασσίᾳ ποιότητι», τονίζεται ἐμφατικά⁹.

6. *Ad Theoph. adv. Apol.*, *GNO* III/1, 126, 17-127, 10.

7. Πρόκειται γιὰ τὴν ἐνδημική, μεθοδολογικὴ συνήθεια πολλῶν ἐρευνητῶν, νὰ προβάλλουν παγιωμένα δόγματα μεταγενέστερων ἐποχῶν κατὰ ἄκριτον τρόπο στὸν Γρηγόριον Νύσσης τοῦ 4ου αἰῶνα μ.Χ. Βλ. τὴ σχετικὴ κριτικὴ τοῦ Ch. Apostolopoulos, ὁ.π., 125 κ.ἐ.

8. Βλ. χαρακτηριστικὰ Στ. Παπαδόπουλον, *Γρηγόριος Νύσσης*, Ἀθήνα 1984 (ἀνάτυπο), 205 ἢ Η. Μουτσούλα, *Ἡ σάρκωσις τοῦ Λόγου καὶ ἡ θέωσις τοῦ ἀνθρώπου*, Ἀθήνα 1965 (διδ. διατρ.), 144 κ.ἐ.

9. *Ant. adv. Apol.*, *GNO* III/1, 201, 10-24 (ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

Στὰ χωρία ποὺ παραθέσαμε ὑπαισέρχεται προφανῶς ἡ ἀνθρώπινη διάσταση τοῦ Χριστοῦ στὴ θεότητα· μεταπλάθεται ἢ μεταποιεῖται σὲ θεότητα ἢ ἀνθρώπινη φύση τοῦ Λόγου —καὶ δι' αὐτῆς τῆς «ἀπαρχῆς» βέβαια, ἡ ἀνθρώπινη φύση καθόλου, τὸ ὅλο «ἀνθρώπινο φύραμα»¹⁰— κατὰ τρόπο σαφὴ γιὰ τὸν Γρηγόριο: ἔχουμε μία μεταποίηση τοῦ θνητοῦ καὶ φθαρτοῦ στοιχείου σὲ ἀθανασία καὶ ἀφθαρσία, μία ἀπάλειψη καθολικὴ τῶν *ιδίων* τῆς γήινης πραγματικότητας τοῦ ἀνθρώπου, μία ἀντικατάστασή τους μάλιστα μὲ κραταιὰ γνωρίσματα τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶναι ἡ ἀπάθεια, ἡ δύναμη, ἡ σοφία, ἡ αἰωνιότητα καὶ τὸ ἀσώματο. Ἐνόψει τῆς ριζικῆς αὐτῆς μεταποίησης τοῦ ἀνθρώπινου «πρὸς τὸ ἀπαθὲς τε καὶ θεῖον»¹¹, φαίνεται ἐξαιρετικὰ δύσκολο νὰ διασωθῇ τὸ στεγανὸ τοῦ «*ἀσύνχυτου*» τῆς ἔνωσης: «ἐπειδὴ τρεπτόν μὲν τὸ ἀνθρώπινον, ἄτρεπτον δὲ τὸ θεῖον», ἡ ἀνθρώπινη φύση στὸν Χριστὸ μετατρέπεται κατηγορηματικὰ «πρὸς τὸ κρεῖττον» κατὰ τὴν ἀνάκρυσή της¹². Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ συναποθεώνεται τὸ ἀνθρώπινο ἐν γένει, δὲν κουράζεται νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὁ ἐπίσκοπος Νύσσης, «διὰ τῆς ἀπαρχῆς ἐκείνης παντὸς συναγιαζομένου τοῦ τῆς φύσεως ἡμῶν φυράματος»¹³. «Καὶ πᾶν, ὅσον ἀσθενὲς τῆς φύσεως ἡμῶν καὶ ἐπικηρον ἀνακραθὲν τῇ θεότητι ἐκείνῳ ἐγένετο, ὅπερ ἡ θεότης ἐστίν», ἀναφέρεται στὸ ἔργο του «Πρὸς Θεόφιλον»¹⁴, σκανδαλίζοντας ἀσφαλῶς ἔτσι πολλοὺς ἀπὸ τοὺς σχολαστικὰ δογματικούς, θεολογικοὺς ἐρμηνευτὲς του, ποὺ ἐπιθυμοῦν διακαῶς νὰ ἀποδίδουν στὸν Γρηγόριο πάντοτε τὴ χριστιανικὴ - ἰουδαϊκὴ ἀποψη περὶ ἀγεφύρωτου χάσματος μεταξὺ κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου.

Μὲ πόση τόλμη ἐπιμένει, ὅμως, ὁ Γρηγόριος συχνὰ στὴ *φυσικὴ* συγγένεια θεοῦ καὶ ἀνθρώπινου, τὴν ὁποία καὶ ἐγγράφει μὲ ἀκρίβεια στὸ νοηματικὸ πλαίσιο τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ἀναλογίας μεταξὺ εἰκόνος καὶ Ἀρχετύπου¹⁵, φαίνεται ἀνάγλυφα καὶ στὸ ἄλλο του ἔργο, ὅπου ἀσχολεῖται ἐκτεταμένα μὲ τὸ θέμα τῆς ἐνανθρώπησης: στὸν «Κατηχητικὸ Λόγο» (= Catech.) διαβάζουμε, λοιπόν, τὸν ἐκπλη-

10. Βλ. ἀναλυτικὰ Η. Μουτσούλας, *δ.π.*, 130 κ.έ. καί, κυρίως, Paul Zemp, *Die Grundlagen heilsgeschichtlichen Denkens bei Gregor von Nyssa*, διδ. διατρ. (Münchener Theologische Studien, II. Abt., 38. Bd.), München 1970, 211-216, ὅπου καὶ εἰδικὴ διαπραγμάτευση τῶν ἐννοιῶν: Ἀπαρχή - φύραμα. Στὴ σχέση τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπου πρὸς τὸν Χριστὸ ἐστιάζεται ἰδίως ἡ μελέτη τοῦ Α. Lieske, «Die Theologie der Christismystik Gregors von Nyssa», στὸ *Zeitschrift für Katholische Theologie* (=ZKTh) 70 (1948), 49-93· 129-168 καὶ 316-340.

11. Ad Theoph. adv. Apol., GNO III/1, 125, 8.

12. Ant. adv. Apol., GNO III/1, 223, 2 κ.έ. «Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴ ὁ θεὸς ἐν σαρκὶ ἐφανερώθη, σὰρξ διέμεινεν», διαβάζουμε στὴν προηγούμενη σειρά.

13. Ὁ.π., 151, 19.

14. Ad Theoph. adv. Apol., GNO III/1, 126, 9-11. Πρβλ. καὶ τὸν Λόγο ζ', Εἰς τοὺς Μακαρισμούς, GNO VII/II, 151, 15 κ.έ. (=MPG 44, 1280C): μὲ τὴν ἔνωσή του πρὸς τὸν Θεὸ «ἐκβαίνει τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ὁ ἀνθρώπος, ἀθάνατος ἐκ θνητοῦ καὶ ἐξ ἐπικηρου ἀκήρατος καὶ ἐξ ἐφημέρου αἰδῖος καὶ τὸ ὅλον θεὸς ἐξ ἀνθρώπου γινόμενος... εἰ γὰρ ὅπερ αὐτὸς ἐστὶ κατὰ τὴν φύσιν, τούτου τὴν οἰκειότητα τοῖς ἀνθρώποις χαρίζεται, τί ἄλλο ἢ οὐχὶ ὁμοτιμίαν τινὰ διὰ τῆς συγγενείας κατεπαγγέλλεται;» (ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

15. Βλ. ἀναλυτικὰ Ch. Apostolopoulos, *Phaedo Christianus*, 130-136 καὶ 252 κ.έ.

κτικό λόγο, γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν θὰ πρέπη νὰ ξενίζη, τουλάχιστον ὅσους δὲν εἶναι μικρόψυχοι, τὸ γεγονὸς ὅτι «ἐν τῇ φύσει ἡμῶν γενέσθαι τὴν θεότητα». Ἐπειδὴ τὰ πάντα (καὶ πρωτίστως οἱ ἄνθρωποι!) ὀφείλουν τὴν ὑπαρξὴ τους στὸ Θεῖο, ποὺ παρὰ τὴν ριζικὴ ὄντολογικὴ του ἑτερότητα διαπερνᾷ καὶ συνέχει τὸ ὕλικὸ σύμπαν, ταυτιζόμενο ὡς ἐκ τούτου μὲ τὸ ἴδιο τὸ (ὄντως) Ὑόν, – τί τὸ παράξενο νὰ γεννηθῇ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων Ἐκεῖνος, «ποῦ πιστεύεται ὅτι καὶ τώρα δὲν εἶναι ἔξω ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους»; Διότι ἀκόμη καὶ ἐὰν διαφοροποιεῖται ὁ τρόπος παρουσίας τοῦ Θεοῦ ἐντὸς μας ἀπὸ τὸν τρόπο παρουσίας του σὲ Ἐκεῖνον, ἡ ὑπαρξὴ Του σὲ ἐμᾶς καὶ τώρα καὶ τότε, παραμένει ἀδιαμφισβήτητη. Τώρα, ἐφόσον συνυπάρχει μαζί μας ὁ συγκρατῶν τὴ φύση μας στὸ εἶναι, τότε δέ, ἐφόσον ἀνακράσθηκε μὲ τὴ φύση μας, γιὰ νὰ θεωθῇ ἀκριβῶς αὐτὴ διὰ τῆς «πρὸς τὸ θεῖον» ἐπιμειξίας, ἐξαιρουμένη τοῦ θανάτου, ἀλλὰ καὶ τῆς τυραννίας τοῦ «ἀντικειμένου», ὅπως ἀναφέρεται στὸ κείμενο¹⁶. Στὸ σημεῖο αὐτὸ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀναρωτηθῇ κανεὶς, ἐὰν ὑφίσταται γενικὰ ριζοσπαστικώτερη μετατροπὴ τοῦ Εὐαγγελίου σὲ Μεταφυσικὴ, ἐφόσον βλέπουμε τὸν ἐπίσκοπο Νύσσης ἐδῶ νὰ μὴ διστάζη νὰ προβάλλῃ τὴ φυσικὴ παρουσία τοῦ Θεοῦ στὸν κόσμον καὶ στὸν ἄνθρωπον, ὡς μαρτυρία γιὰ τὸ εὐλογιο τῆς ὑπερφυσικῆς, ἱστορικῆς φανέρωσης τοῦ βιβλικοῦ Θεοῦ στὸν Ἰησοῦ Χριστό! Ὡς νὰ ἦταν ἡ φανέρωση αὐτὴ, ποὺ γιὰ κάθε Χριστιανὸ ἀποτελεῖ ἀσφαλῶς τὴν κοσμοῦστορικὴ καμπὴ τῶν αἰώνων, μία ἐπουσιώδης μόνον συμπλήρωση, ἡ ἀπλὴ γλαφυρὴ ἀπεικόνιση τῆς πρώτης ἐκείνης φυσικῆς παρουσίας τοῦ Θεοῦ στὸ Ὑόν!¹⁷.

Ὅμως, ἂς ἐπιστρέψουμε στὴν ἀλληλένδετη μὲ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψη τῆς σάρκωσης τοῦ Λόγου στὰ ἀντιαπολιναριστικὰ ἔργα! Ἀναγκαῖος ὅρος, γιὰ νὰ συμβῇ ἡ διὰ τῆς πρὸς τὸ θεῖον ἀνακράσεως συναποθέωση τοῦ ἀνθρώπινου, ἦταν βέβαια νὰ ἀναλάβῃ ὁ Λόγος ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον, νὰ δεχθῇ «πᾶσαν ἐν ἑαυτῷ τὴν ἡμετέραν φύσιν»¹⁸. Ὁ Γρηγόριος διακηρύσσει μάλιστα τὴν ἰδέα, ὅτι στὴν προσπάθειά του νὰ σώσῃ τὸ ἀνθρώπινο καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἐντὸς του τὴ συσκοτισμένη εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, «συνασθένησε» ὁ Λόγος, ἐφόσον ἔγινε καὶ ὁ ἴδιος σάρκα, «ἥτις ἐν τῇ ἑαυτῆς φύσει συνουσιωμένην ἔχει τὴν ἀσθένειαν»¹⁹. Ἀνέλαβε, κατὰ μία ἄλλη περίφημη εἰκόνα, ὁ ἴδιος, ὡς καλὸς ποιμένας, «ἐπὶ τῶν ἰδίων ὤμων ὅλον τὸ πρόβατον» καὶ ὄχι μόνον τὴν δορὰν αὐτοῦ²⁰. Ἔγινε λοιπὸν «ὁ ποιμὴν ἐν πρὸς ἐκεῖνον» γιὰ αὐτὸ καὶ μίλησε πρὸς τὸ ποίμνιον κατὰ τὸν τρόπο τοῦ προβάτου, «προβατικῶς» ἢ «ἀνθρωπικῶς»²¹. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐντούτοις «καὶ πρόβατόν ἐστι καὶ ποιμὴν· ἐν μὲν τῷ ἀναληφθέντι πρόβατον· ἐν δὲ τῷ ἀνεληφότι ποιμὴν»²². Στρεφόμενος κατὰ τοῦ Μονοφυσιτισμοῦ τοῦ Ἀπολινάριου (*μία φύσις τοῦ θεοῦ*

16. Catech., MPG 45, 65C - 68A (κεφ. 25) [=EΠΕ 46, 476 κ.έ.].

17. Τὸν «Χριστὸ ὡς καμπὴ τῆς ἱστορίας», ἐν τούτοις προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ὁ P. Zemp, ὁ.π., 217-225, ἀναλύοντας τὴ «σημασία τῆς ἀκολουθίας στὰ πλαίσια τῆς Ἱερᾶς ἱστορίας».

18. Ant. adv. Apol. GNO III/1, 151, 17.

19. Ad Theoph. adv. Apol., GNO III/1, 124, 17 κ.έ.

20. Ant. adv. Apol., GNO III/1, 152, 4 κ.έ.

21. Ὁ.π., III/1, 152, 21-25.

22. Ὁ.π., III/1, 152, 27-29.

σεσαρκωμένοι), φαίνεται ὁ Γρηγόριος νὰ ἀναδεικνύεται μὲ ἀνάλογα κείμενα σὲ ὑπέρμαχο τῆς ὀρθόδοξης Χριστολογίας, ὅπως ἀποσαφηνίσθηκε ἀργότερα μὲ τὸν Κύριλλο τῆς Ἀλεξανδρείας (+ 444) καὶ ἐπικυρώθηκε ἀπὸ τὶς οἰκουμενικὲς συνόδους (Ἐφεσος 449, Χαλκηδὼν 451, Κων/πολη 553), ἐφόσον τονίζει ὅτι ὁ Θεὸς-Λόγος ἀνέλαβε τὴν ὅλη ἀνθρώπινη φύση, παραμένοντας ἐντοῦτοις ὁ ἴδιος ἀναλλοίωτος²³. Ἀναφέρεται συνήθως στὸν Χριστό, ὡς πρὸς «ἐνθεὸν ἄνθρωπον», «θεὸν ἔχοντα ἐν ἑαυτῷ ὡς ἄλλον ἐν ἄλλῳ»²⁴. Σὲ χριστολογικὲς ἀποστροφὲς αὐτοῦ τοῦ εἰδους, ὅπου διατηρεῖται βέβαια ἀκέραιος ὁ χαρακτήρας τῆς «ἀσύγχυτης ἑνώσεως» τῶν δύο φύσεων, βλέπουμε τὴ σχέση τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἐν Χριστῷ ἄνθρωπο εὐθέως ἀνάλογη τῆς σχέσης τοῦ ὑπερβατικοῦ νοητοῦ στοιχείου στὸν Μικρόκοσμο καὶ Μακρόκοσμο πρὸς τὴν ὄντολογικὰ ἀλλότρια ὕλη²⁵. Συνεπῆς πρὸς τὴν ἀποψή του αὐτὴ φαίνεται ὁ Γρηγόριος καὶ ὅταν τονίζει, ὅτι τὴν πληγὴ καὶ τὸν μῶλωπα, ποὺ ὑπέστη ὁ Κύριος «χάριν ἡμῶν», δὲν τὴν ὑπέστη οὐσιαστικὰ ἡ θεότητα καθαυτὴ, «ἀλλ' ὁ προσφνεῖς διὰ τῆς ἐνώσεως τῇ θεότητι ἄνθρωπος, οὗ ἡ φύσις δεκτικὴ μῶλωπος γενέσθαι δύναται»²⁶. Ὁ ἐνεργητικὸς χαρακτήρας τῆς θεότητας ἐπιφέρει καὶ τὴν κατάλυση τοῦ θανάτου, ἐφόσον ὁ ἀπλοῦς καὶ ἀσύνθετος δὲν συνδιασχίζεται μὲ τὸν χωρισμὸ ψυχῆς καὶ σώματος, ποὺ προκαλεῖ ὁ θάνατος, παρὰ μὲ τὴν ζωοποιό του φύση ἀπενεργοποιεῖ τὴ φθορά, συνάπτοντας, διὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ ἀνακραθέντος εἰς Αὐτὸν ἀνθρώπου, ἐκ νέου ψυχὴ καὶ σῶμα. Ἐξ οὗ «καὶ ἀρχηγὸς ζωῆς ὀνομάζεται»²⁷.

Ὅπως καὶ ἐὰν ἀντιμετωπίσῃ κανεὶς τὴ γρηγοριανὴ κυμαινόμενη (ἢ ἀκαταστάλακτη) ἐρμηνεία τῆς ἐνότητος τῶν δύο φύσεων στὸν Ἰησοῦ Χριστό²⁸, παραμένει γεγονὸς ἀδιαμφισβήτητο, ὅτι ἡ θέωση, εἰδικὰ, τῆς συγκεκριμένης ἀνθρώπινης

23. Βλ. ἰδίως Ad Theoph. adv. Apol., GNO III/1, 125, 11 κ.έ. (14: «καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν πρὶν τε ἐλλάμπαι τῇ σκοτίᾳ καὶ μετὰ ταῦτα φῶς ἐστιν ἀληθινόν»).

24. Ant. adv. Apol., GNO III/1, 143, 22 κ.έ. Πρβλ. καὶ 155, 23 «θεὸν ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἑτερον παρ' αὐτό» 159, 17 «ἄλλο τι ὄντα αὐτὸν κατὰ τὴν θεῖαν μορφήν, ἄλλο τι οὐσαν τῇ φύσει τὴν δουλικὴν μορφήν».

25. Βλ. ἀναλυτικὰ Ch. Apostolopoulos, ὁ.π., 132 κ.έ. καὶ 229 κ.έ.

26. Ant. adv. Apol., GNO III/1, 160, 22 κ.έ.

27. Ὁ.π., GNO III/1, 153, 4-154, 14.

28. Πρβλ. A. Grillmeier, ὁ.π., 537 καὶ 546· E. Mühlenberg, *Die Unendlichkeit Gottes bei Gregor von Nyssa. Gregors Kritik am Gottesbegriff der klassischen Metaphysik*, Göttingen 1966, 162-165. Ὁ Mühlenberg ξενίζεται μάλιστα στὸ σημεῖο αὐτὸ —καὶ στὸ θέμα γενικότερα τῆς πρὸς τὸ θεῖον ἀνακράσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς (πρβλ. Cant. or. I, GNO VI, 22, 19 κ.έ.)— τόσο, ὥστε νὰ ὁμολογῇ εὐθέως, ὁ.π., 163 σημ. 4, ὅτι ἡ προσπάθειά του νὰ ἐρμηνεύσῃ τὴ Χριστολογία τοῦ Γρηγορίου ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ Χριστιανικοῦ δόγματος τὸν ὀδηγεῖ σὲ ἀνυπέρβλητες ἀντιφάσεις. Βλ. ὅμως τὴν κριτικὴ μας στὴ βίαιη παρερμηνεία τοῦ γρηγοριανοῦ κειμένου ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ Mühlenberg: *Phaedo Christianus*, 343-345. Βλ. ἐπίσης τὶς ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις τοῦ K. Holl, *Amphilochius von Ikonium in seinem Verhältnis zu den großen Kappadoziern*, Tübingen-Leipzig 1904, 222-225, σχετικὰ μὲ τὴν γρηγοριανὴ ἀντίληψη τῆς ἀνθρώπινης φύσης τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐνὸς «συγκεκριμένου» («Konkretum»).

φύσης Αὐτοῦ, μὲ τὸν ἐξοβελισμό τῶν φυσικῶν-ἐμπειρικῶν ιδιωμάτων καὶ τῇ μετὰλλαξί τῆς, «πρὸς τὸ ἀπαθές τε καὶ θεῖον», ταυτίζεται μὲ τῇ δυναμικῇ ποῦ ἀναπτύσσεται κατὰ τὴν περιγραφὴ τῆς ἀναστάσεως ὅποτε θὰ ἐπέλθῃ, ὡς γνωστόν, «ἡ εἰς τὸ ἀρχαῖον τῆς φύσεως ἡμῶν ἀποκατάστασις». Διότι ἡ ἀνάσταση ὁρίζεται — ἰδίως στὸν ὁμότιτλο, ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικὸ διάλογο τοῦ Γρηγορίου «*Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως*» (= *De an. et resurr.*) - ὡς μετάβαση «πρὸς τὸ μεγαλοπρεπέστερον» μιᾶς κατάστασης, τῆς ὁποίας κύρια χαρακτηριστικὰ εἶναι ἡ πνευματικότη καὶ ἡ ἀπάθεια²⁹. ἡ κάθαρση γενικά καὶ ἡ ἀπέκδυση τοῦ «δερμάτινου χιτῶνος» τῆς εὐρύτατα νοοῦμενης σωματικότητος τοῦ φυσικοῦ - ἐμπειρικοῦ ἀνθρώπου τοποθετεῖται στὸ ἐπίκεντρο τῆς γνωστικῆς αὐτῆς ἐπιστροφῆς στὸ *πλήρωμα* τοῦ ἀνθρώπου³⁰. Ἡ κάθαρση ὁμῶς τῆς «νοερᾶς οὐσίας» τῆς ψυχῆς - ἡ ὁποία ὡς στοιχεῖο καθαρὸ ἀθάνατο καὶ αἰώνιο³¹, βυθισμένο στὴν ὕλη καὶ τὸ παράλογο τοῦ κόσμου τούτου, ἐκφράζει τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἔλκεται «κατὰ πᾶσαν ἀνάγκην» ἀπὸ τῇ συγγενῇ θεῖα δύναμει («*ὁμοιον ὁμοίᾳ*»: ἡ ἐλεατική ἀρχή), - ἡ ἀποστασιοποίησί της ἀπὸ τὸ σῶμα, ἀρχίζει *ἤδη στὴ γῆ*³². Διότι, ἐὰν καθαρῇ ἡ ψυχὴ ἀπὸ τῇ συμφυΐα της μὲ τὸ Παράλογο τῶν παθῶν καὶ ἐπανεέλθῃ στὸν ἑαυτὸ της, ἐλευθερώνεται *hic et nunc* πρὸς τὴν αὐτάρκεια καὶ σταθερότητα τοῦ πνεύματος³³. *Ἢδη στὴ γῆ*, ὑπαινίσσεται ἐπανελημμένα ὁ Γρηγόριος Νύσσης, ἐξασκεῖται ἡ ψυχὴ (κατὰ τὸν τρόπο ἀκριβῶς τῆς πλατωνικῆς «*μελέτης θανάτου*») στὴν ἀπομάκρυνσή της ἀπὸ *τίς ἄλογες καὶ ὕλικές συμπτώσεις*³⁴ τῆς φυσικῆς κατάστασης τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῇ μετάβασί της πρὸς τὸ χαρακτηριστικὸ τῆς θεότητος *Status*, ὅπου κεντρικὴ θέσι κατέχουν, ὅπως εἶδαμε ἤδη, ἡ ἀπάθεια, ἡ δύναμις, τὸ ἀμετάβλητο, τὸ αἰώνιο, τὸ ἄπειρο καὶ ἀόριστο³⁵. Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ ἀνθρώπου στὴν ἀρχαία του κατάστασις κατὰ τὴν ἀνάστασις, ἡ ἡ ταυτόσημη, ἀπὸ ἄποψη περιεχομένου, συναποθέωσή του μὲ τὴ θέωσι τῆς ἀνθρώπινης φύσεως τοῦ Λόγου, δὲν φαίνονται νὰ ἀποτελοῦν, λοιπόν, παρὰ τὴν ὁλοκληρωτικὴν πραγμάτωσι ἑνὸς στόχου - καθήκοντος τοῦ ἀνθρώπου *ἤδη στὴ γῆ*, τῆς ὑπέρβασης δηλαδὴ τῆς ἐμμενοῦς *α-σθένειας* τῆς ἀνθρώπινης φύσεως: τῆς φθορᾶς, τῆς (ἀνεργάτιστης) ἐξάρτησης (ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία), τοῦ πρόσκαιρου, τοῦ πεπερασμένου γενικά. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Νύσσης ἀποδεικνύεται, ἔτσι, ἕνας στοχαστὴς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν τυφλὴ κοσμικὴ νομοτέλεια, μιᾶς ἐλευθερίας ποῦ στὸν διάλογό του ὁρίζεται ὡς

29. *De an. et resurr.*, MPG 46, 156 AB· πρβλ. 153C καὶ 156C.

30. Βλ. Ch. Apostolopoulos, ὁ.π., 299 κ.έ. *De an. et resurr.*, 148A-149A.

31. *De an. et resurr.*, 120C καὶ τῇ ψυχῇ *θεόθεν μὲν εἶναι τὴν σύστασιν*.

32. Πρβλ. πρὸ παντός *de an. et resurr.*, 89B-96B.

33. Πρβλ. κυρίως *de an. et resurr.*, 89B: «*Εἰ τοίνυν εἴτε ἐκ τῆς νῦν ἐπιμελείας, εἴτε ἐκ τῆς μετὰ ταῦτα καθάρσεως ἐλευθέρᾳ γένοιτο ἡμῖν ἡ ψυχὴ τῆς πρὸς τὰ ἄλογα τῶν παθῶν συμφοῦς...*» (ἡ ὑπογράμμιση δική μου).

34. *De an. et resurr.*, 97C.

35. Πρβλ. συμπληρωματικὰ καὶ Ant. adv. Apol., GNO III/1, 154, 14-28. Βλ. ἐπίσης P. Zemp, ὁ.π., 231 κ.έ.

«ἡ πρὸς τὸ ἀδέσποτόν τε καὶ αὐτοκρατές ἐξομοίωσις»³⁶. Μέσα ἀπὸ τὶς ἐσχατολογικές, πρωτολογικές ἢ χριστολογικές ἀκόμη, ἀποφάνσεις τοῦ Γρηγορίου βλέπουμε κατὰ τὸν τρόπο αὐτὸ νὰ ἀναδεύη μία βαθύτερη ἀνθρωπολογικὴ προβληματική, ἡ ὁποία —ὅπως ἔδειξα στὴ διδακτορικὴ μου διατριβὴ *«Phaedo Christianus»* (1986), πρὶν δέκα πέντε χρόνια— ἀπολήγει μάλιστα σὲ ἓνα συνεπὲ ἀποφατισμὸ, ἐφόσον ὁ συγγραφέας μας φθάνει στὴν ἀντίληψή του γιὰ τὸ ὑπερβατικὸ Ἄλλο συχνά, καθὼς ἐκζητεῖ τοὺς ὅρους ποὺ εἶναι ἀπαραίτητοι γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς ἀστάθειας καὶ τοῦ εὐάλωτου τῆς περατῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς³⁷. Στὴν ἀναγκαιότητα συσχετισμοῦ τοῦ πεπερασμένου ἀνθρώπου πρὸς τὸ ἀπερίγραπτο, αἰώνιο Ἄπειρο, ὡς ἱκανὸ καὶ ἀναγκαῖο ὄρο αὐθεντικότητας τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, φθάνει, μελετώντας χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῆς χαμένης, ἀλλοτριωμένης ὑπαρξῆς, τότε καὶ τώρα, ὅπως εἶναι: *ὁ φθόνος, τὸ ἀσθενεῖν, τὸ ἀνενέργητον εἶναι, γενικά: τὸ ἐν ἀηδία τὴν ζωὴν ἔχειν*³⁸.

Ἡ σκοτία τῆς ἀνθρώπινης φύσης, λοιπόν, προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὴ σάρκα, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Γρηγορίου Νύσσης. Ἡ ἀνάσταση ὡς «ἀποκατάστασις εἰς τὸ ἀρχαῖον» δὲν ἐκφράζει, παρὰ τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν κατάστασις τῆς τέλει ἀκαθαρσίας ἀπὸ τὸ σῶμα, καὶ τὰ πάθη του. Ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τῆς «ἀπαρχῆς» ἐκείνης συναποθέωσις τοῦ ἀνθρώπινου, τὸ ἴδιο ἰδεῶδες τῆς «ἀποπνευματώσεως» μᾶς ἐκφράζει. Διότι «πᾶς ὁ τῷ πνεύματι κολλώμενος πνεῦμα γίνεται» ἀναγγέλεται θριαμβικὰ στὴν «Ἐξήγησις τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων»³⁹. Καὶ ἐδῶ ἐκτίθεται τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀπάθειας, ὡς ὑπέρβασις τοῦ ἐμφυλίου στασιασμοῦ, ποὺ προκύπτει ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀντιστράτευση τῆς σαρκὸς πρὸς τὸ πνεῦμα. Στόχος παραμένει ὁ καθαρισμὸς τῆς φύσης ἀπὸ τὴν ἐμφύλιο αὐτὴ ἀναταραχὴ, ἡ δημιουργία μᾶς «δεύτερης», ἂν θέλετε, φύσης, ὅπου θὰ κυριαρχῇ ἓνα φρόνημα, μία νοοτροπία διὰ μέσου καὶ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ πνεύματος, ἓνα νέο *modus vivendi*, μία νέα πρακτικὴ ζωῆς, ποὺ θὰ ἔχη ἀντικαταστήσει τὴν τεταμένη διπολικότητα τῆς πεπερασμένης ἀνθρώπινης φύσης μὲ τὴ συνειδητὴ συστράτευση αὐτῆς πρὸς τὴ με-

36. De an. et resurr., 101C. Πρβλ. «Περὶ κατασκευῆς ἀνθρώπου» (= de hom. orif.), MPG 44, 184B «αὐτεξούσιον πρὸς τὸ δοκοῦν ἔχειν τὴν γνώμην». Λίγο πρὶν οἱ ἐκφράσεις: «τὸ ἐλεύθερον ἀνάγκης εἶναι», ἐνν. τοῦ φυσικοῦ ντετερμινισμοῦ: «φυσικὴ δυναστεία».

37. Βλ. Ch. Apostolopoulos, ὁ.π., 134 κ.έ., 149 κ.έ. σημ. 61, 251 κ.έ., 284 κ.έ. καὶ 341 κ.έ. Ὅχι σπάνια προσπαθεῖ ὁ Γρηγόριος Νύσσης μάλιστα νὰ ἀναπαράγει τὴ φύση τοῦ Ἀρχετύπου ἀπὸ τὴ διερεύνησις τῆς φύσης τῆς εἰκόνας ποὺ ἐξέπεσε στὴν σωματικότητα καὶ τὴν ὕλη κατὰ τρόπο τόσο ἐπίμονο, ὥστε νὰ μπορῇ κανεὶς ὄχι μόνο νὰ ὀμιλῇ γιὰ μία θεμελιώδη ἀνθρωπολογικὴ προοπτικὴ τῶν γρηγοριανῶν θεωρήσεων, ἀλλὰ νὰ διαβλέπῃ κιόλας μέσα ἀπὸ αὐτὲς μία προϋπάντησις τῶν θέσεων τοῦ Feuerbach περὶ προβολῆς τῶν προσδιορισμῶν τῆς «κεκαθαρμένης» ἀνθρώπινης φύσης στὸ Θεῖο. Ἴσως δὲν ἀποτελεῖ τυχαῖο γεγονός ὅτι ὁ Feuerbach ὁ ἴδιος παραπέμπει στὸ σημεῖο αὐτὸ στὴν μαρτυρία τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ δὴ τοῦ διαλόγου τοῦ «Περὶ ψυχῆς καὶ ἀναστάσεως» (βλ. ἰδίως *Phaedo Christianus*, 134 κ.έ.).

38. Πρβλ. Catech., MPG 45, 28D. Ὁμοίως (σὲ ἐσχατολογικὴ προοπτικὴ) de an. et resurr., 160 BC.

39. Cant. or. I, GNO VI, 32, 9.

ταφυσικὴ ὑπόθεση τοῦ πνεύματος καὶ τῶν συνωνύμων του: τοῦ ἀπείρου, τῆς αἰωνιότητος, τῆς ἐλευθερίας⁴⁰.

40. Ὁ.π., VI 30, 5-20. Λίγο πρωτύτερα, VI 23, 5-6, διαβάζουμε τὴν ἐπιγραμματικὴ διατύπωση: *διὰ τῆς πρὸς τὸ ἀκήρατόν τε καὶ ἀπαθὲς ἀνακράσεως, καθίσταται ὁ ἄνθρωπος νόημα καθαρόν, - ἀντὶ σαρκὸς βαρείας*. Πρβ. καὶ A. Lieske, ὁ.π., *ZKTh* 70 (1948), 58, 150.